

BUDAI LÁSZLÓ

BEVEZETÉS

A tudatosítás előfeltétele a tanári tudatosság. A tanárnak tisztában kell lennie a tanulók anyanyelvének mechanizmusával, ismernie kell a célnyelv működését, valamint a köztes nyelv (INTERLANGUAGE, SELINKER 1972) változatait. Mindennek legfőbb eszköze a kontrasztív nyelvi elemzés (BUDAI 2006A) és az eredményeit kontrolláló hibaelemzés (BUDAI 2010).

A múlt század hetvenes éveinek reformterveiben a tudatosítás és automatizálás, a tudatosság és spontaneitás még egymást kiegészítő fogalmak voltak a latin hagyományoknak megfelelően képző feladatokat is ellátó idegen nyelvek tanításában és tanulásában:

„Az iskolai gyakorlatban feltétlenül tudatosítani kell a nyelvtani műveleteket. A tudatosítás az elsajátítási folyamat racionalizálásának eszköze. Az automatizálást és a tudatosítást nem szabad egymást kizáró ellentétként szembeállítani” (BANÓ – SZOBOSZLAY 1972: 142). Hogy követelményüknek nagyobb hitelt adjanak, a kor parancsának megfelelően egy szovjet szerzőtől vett idézettel is alátámasztották:

„Míg az anyanyelv fejlődése a beszéd szabad, spontán használatával kezdődik és a beszédformák tudatosításával, tudatos elsajátításával fejeződik be, addig az idegen nyelv fejlődése a nyelv tudatosulásával és tudatos használatával kezdődik, és a szabad, spontán beszéddel tetőződik be: a két út fordított irányú” (VIGOTSKIJ 1967: 292).

A könyv megjegyzi, hogy ettől a modelltől csak 6–8 órás szóbeli szakasszal térünk el, melynek során a tanítás „anyanyelvi tudatosítás nélkül folyik, lényegében az anyanyelv tanulásának analógiájára” (BANÓ–SZOBOSZLAY 1972: 43).

A tudatosítás trónfosztása a nyolcvanas évek elején Stephen D. Krashen (1981) amerikai nyelvész, nyelvpedagógus munkássága révén következett be. Krashen következetesen különbséget tesz a tényleges kommunikációra épülő spontán **nyelvelsajátítás** (language acquisition) és a formális (főként iskolai) körülmények között folyó tudatos **nyelvtanulás** (language learning) között. Míg Vigotszkij szerint „az idegen nyelv fejlődése a nyelv tudatosulásával és tudatos használatával kezdődik, és a szabad, spontán beszéddel tetőződik be”, valahogy az ismeret, jártasság, készség útján haladva, addig Krashen kategorikusan kijelenti, hogy **az ismeretekből sohasem lesz készség**. A nyelvtanárnak nincs más feladata, minthogy természetes szituációkat teremtsen, amelyekben a tanuló nem a nyelvi formákra koncentrálna, hanem a megértendő vagy kifejezendő tartalomra. Monitor hipotézise, amely a tudatosítással kapcsolatos, azt mondja, hogy a spontán nyelvelsajátító rendszer kezdeményezi a megnyilatkozást, a nyelvtanuló rendszer pedig monitorozza azt, hogy felfedezze, kijavítsa a hibákat,

amivel hozzájárul ugyan a megnyilatkozás helyességéhez, de ugyanakkor gátolja is a kommunikáció folyamatosságát. A tanár számára mindig fontos feladat, hogy egyensúlyt teremtsen nyelvi helyesség (accuracy) és gördülékenység (fluency) között. Input hipotézise szerint a tanulónak csak elegendő mennyiségű és minőségű comprehensible (érthető) inputra, és hozzá megfelelő testi-lelki állapotra (Affective Filter Hypothesis) van szüksége, amelyhez a tanulás körülményeinek is hozzá kell járulnia. Nincs szükség a nyelvtani szabályok tudatos használatára, az unalmas drillekre. Nem szabad a tanulót idejekorán megnyilatkozásokra kényszeríteni, a hibáit javíthatni, meg kell várni, míg a tanuló megéri a produkcióra.

Ha ismerjük a sikeres nyelvszajátítás mennyiségi és minőségi feltételeit, amelyeket Krashen részletesebben is felsorol műveiben, akkor akár igazat is adhatunk neki, de tudomásul kell vennünk, hogy **iskolai körülmények között a feltételek nem adottak a nyelvszajátításhoz (language acquisition). Helytelen és káros tehát az iskolai nyelvtanulásban a tudatosítás és a tudatosság szerepét lebecsülni.** A kommunikáció veszíthet ugyan természetességéből, tempójából, de sokat nyer helyességében, kiterjeszhetőségében, a tanultak maradandóságában. A szituációkhoz továbbra is ragaszkodhatunk akkor is, ha azok kevésbé autentikusak, és olyan élvezetessé tehetjük a tanulás körülményeit, amilyenné tudjuk, de a természetes kommunikáció élvezete helyett csak az idegen nyelv és az általa közvetített tartalom, általában a nyelv csodálatos szerkezetének és mechanizmusának a nagyszerűsége marad, amely önmagában is igazi intellektuális öröm.

1. A TANULÁSI FOLYAMAT TUDATOSÍTÁSA

A tanulónak pontosan tudnia kell, hogy mit miért kell tennie. Ha játékos a feladat, értenie kell a szabályokat, ha vannak a játéknak szabályai. Ha egynyelvű könyvből tanulnak, tudnia kell, hogy pontosan mi a házi feladat, mert lehet, hogy még nem érti a tankönyvi utasítás nyelvét. Otthon már általában nincs számára segítség. Frusztrációhoz, a munka feladásához, az iskolában fegyelmezetlenséghez vezethet a tennivaló meg nem értése. Először még nem is fegyelmezetlen a tanuló, csak azért lökdösi a társát, mert aziránt érdeklődne, hogy mit is kell csinálnia.

Ami a legfontosabb: **meg kell tanítani a tanulót idegen nyelvet tanulni.** Először is tudnia kell bánni a taneszközökkel, a tankönyvvel, a munkafüzetekkel és főként a jó szótárakkal, az egynyelvűekkel is. Tanítsuk meg őket az Internet gazdag és változatos anyagának a használatára. A tanulónak ismernie kell anyanyelvének és a tanult idegen nyelvnek a mechanizmusát, jellegzetességeit, különbözőségeit.

Mindezt milyen nyelven, hogyan? **Úgy, ahogyan a tanulók mindegyike megérti. Az anyanyelv mindig biztos támasz!** Könnyen megy a munka, ha mindenki érti, mi a teendő. Mindenek előtt jegyezzük meg, hogy az új ismereteket a tanuló meglévő tudására kell alapozni, abba kell beépíteni. Anyanyelvükről iskolai tanulmányaik során elegendő információt gyűjtöttek ahhoz, hogy szembesíthessük őket egy idegen nyelv tényeivel. **Idegen nyelvi tudatosításunk és tudatosságunk tehát anyanyelvi ismereteinkre épül.** Jól jön természetesen egy másik idegen nyelv ismerete is. Másképpen fogalmazva: a **tudatosítást kontrasztív alapokra kell helyezni.**

Mi az a nyelvi anyag, amelyet tudatosítanunk kell? Az, amit tanítani és tanulni kell: szavakat, szabályos és rendhagyó szóalakokat kiejtésükkel és helyesírásukkal, valamint jelentésükkel, környezetükkel és nagyobb egységekre fűzésük szabályaival együtt. Nem feledkezhetünk meg a szónál nagyobb egységekre vonatkozó hangtani szabályokról sem. Az angolban például jól tanítható szabályai vannak az intonációnak. Az elmondottakban benne van a nyelvtan is, de nem írtam le a szót, mert egyesek mumusnak tekintik. Szerintük a nyelvtant nem szeretik a tanulók. Bizonyára nem, ha a tanáruk sem szereti.

Kevés tudatosításra lenne szükség, ha két nyelv kisebb-nagyobb egységeinek jelentése közé egyenlőségjelet tehetnénk, és az egyenlőség mindenkor érvényes lenne. Tanulnivaló akkor is lenne bőven, de elsősorban csak a memóriát kellene működtetnünk. Az idegennyelv-oktatás igazi nehézségét az jelenti, hogy az adott kontextusban érvényes egyenlőség más kontextusokban már lehet, hogy érvénytelen. Az egyenlőségek érvényességéről és érvénytelenségéről csak akkor szerezhethünk tudomást, ha az idegen nyelvet következetesen összevetjük anyanyelvünkkel.

Anyanyelvünk mindenkor jelen van, akarva-akaratlan támogatja vagy hátráltatja az idegen nyelv tanulását. A tudatosítás egyik feladata, hogy felerősítse az anyanyelv pozitív, és elnyomja, de legalábbis mérsékelje negatív hatásait. Szerencsénkre a legfontosabbat már tudjuk, amikor el kezdünk idegen nyelvet tanulni: **már tudunk kommunikálni.**

A kommunikatív nyelvoktatás egyes megszállottjai kommunikálni akarják tanítani tanítványaikat, másodrendű feladatként kezelve magát a nyelvet, pedig ha már tudunk kommunikálni, csak a nyelvi formákra, eszközökre van szükségünk ahhoz, hogy gondolatainkat, beszédszándékunkat idegen nyelven is ki tudjuk fejezni.

Ha például egy angolul nem tudó, érdeklődő gyerek kerül az angolul tudó magyar és angol gyerekek közé, és valamelyik társának ilyeneket mond: „Kérdezd már meg tőle, hogy...!” „Mit mondott?” „Mondd meg neki, hogy...!” „Azt mondd neki, hogy...” Az a gyerek nem kommunikál? Dehogyan! Mindent „tud” az anyanyelvén, és ugyanazt szeretné elmondani egy másik nyelven is, ha az idegen nyelvi kifejezőeszközök a rendelkezésére állnának. Azt hihetnénk, hogy ez mindenki számára evidens. Nem az! Egyes angolszász ‘szakemberek’ és követők azt képzelik, hogy aki még nem tud angolul, azt kommunikálni is tanítani kell.

A műveiről világszerte ismert J. M. L. Trim professzor az egyik alkalommal a cambidge-i egyetemen arról tartott előadást, hogy az angol intonáció milyen sokféle jelentésárnyalat kifejezésére képes. Az előadás végén egyetértően szóltam hozzá az elhangzottakhoz, de megjegyeztem, hogy hasonló jelentésárnyalatokat más nyelvek is ki tudnak fejezni más nyelvi eszközökkel, ha nem éppen intonációval. Csak megvetően legyintett felém, megjegyezve, hogy így beszélnek azok, akik a kelet-európai országokból jönnek. Hogy mi minden járhatott az eszében, nem lehet tudni, de azt valószínűsíteni lehet, hogy az angolt a többi nyelv fölé helyezte.

Annak a tudatában tehát, hogy kommunikálni már nem kell tanítani diákjainkat, a továbbiakban csak a nyelvi formákkal, eszközökkel foglalkozom, a tudatosítás kedvéért azon jellegzetességeikkel, amelyek eltérnek egymástól két nyelv, az anyanyelv és az idegen nyelv viszonylatában.

Mi lehet az oka a nyelvek közötti különbözőségeknek azon a közismert tényen túl, hogy másféle hangok másféle sorrendjével beszélnek, hogy ismerős betűiket is általában másképpen ejtik, ha éppen latin betűkkel írják? **A nyelv nemcsak a kommunikációnak, hanem a világ megismerésének az eszköze is.** A nyelv szervesen összefonódik minden kognitív tevékenységünkkel, mindennapi életünkkel, történelmünkkel, kultúránkkal. **Minden nyelv a maga módján szegmentálja, kategorizálja, nevezi meg a valóság dolgait, viszonyait.** Nem tudunk szabadulni attól a konvencionális világréptől, amelyet nyelvünk ránk kényszerít. A nyelvi világrép vagy realista, vagy szürrealista, de általában más, mint egy másik nyelv világrépe. A bennünket körülvevő valóságban nyelvhatároktól függetlenül sok ugyan a közös vonás, de a nyelv a valóság legrealisztikusabb képét is el tudja torzítani, amit anyanyelvünkben észre sem vesszük, mert tudatunk kiigazítja a nyelvi világrép torzításait. Az idegen nyelveknek anyanyelvünk szerinti torz képeire, kifejezéseire azonban rácsodálkozunk. A továbbiakban az ilyen furcsaságokra, a magyartól eltérő nyelvi világrépekre hozok példákat főként a hazánk középiskoláiban tanított nyelvekből, az angolból, a franciából, a németből, az olaszból, az oroszból és a spanyolból. A portugált főként azért szerepeltetem, hogy látni lehessen a rokon nyelvek, a neolatin francia, olasz, portugál és spanyol hasonlóságait, bár közöttük is találunk eltéréseket a nyelvi világrépeket illetően.

Egyesek azért érvelnek a kommunikáció tanítása mellett, mert különbségek vannak két nyelvi közösség **nyelvi viselkedése** között is. Erre is hozok néhány példát. Természetesen ezekre is fel kell hívni a tanulók figyelmét, de százalékarányuk a többi nyelvi tudnivalóhoz képest nulla egész valamennyi. Attól pedig senkit sem lehet megóvni, hogy a nagyvilágban járva-elve sohase érje valamilyen kulturális sokk. Hiába boldogul például valaki az angliai kultúrkörben, a skótoknál vagy az íreknél, vagy Amerikában, Ausztráliában, Új-Zélandon már sokkolhatják. Azért vannak az útikönyvek, hogy utazásaink előtt legyen mit tanulmányozni.

2. A LEXIKAI KONTRASZTOK TUDATOSÍTÁSA

2.1. A kategorizálás különbözőségei

Mint már említettük, a nyelvek különbözőképpen kategorizálják a valóságot: hol több mindent vonnak egybe, hol többfelé osztanak valamit egy másik nyelvhez viszonyítva.

Angol–magyar viszonylatban például a végtagok elnevezésében lényeges különbözőségek vannak: az angolban sem a kéznek, sem a lábnak nincs megfelelője. Van a váll és a kézfej (*hand*) között az *arm* (*kar*), és van a törzs és a lábfej (*foot*) között a *leg* (*comb* + *lábszár*). Mivel a *foot* csak a lábfejet jelenti, a százlábúnak, a széknek, az asztalnak a *lába*, a *faláb*, sőt a nadrágnak a *szára* csak *leg* lehet. Érdekes lehet számunkra egy ilyen egyszerű kérdés és felelet is: *Hány ujjad van?* – *Húsz. How many fingers, thumbs, and toes have you (got)? – Twenty.* Lehet, hogy ez egy mesterséges példa, de igen gyakori kérdés: *Hány testvéred van? How many brothers and sisters have you (got)?* Ezek a példák azt is bizonyítják, hogy a kategóriák hierarchiája is gyakran különböző két nyelv esetében: az alapszintű kategória fölött vagy van, van nincs fölérendelt szint.

Bizonyára más szempont érvényesül az angolban, mint a magyarban, ha a *hég* vagy a *mag* megnevezésére kerül sor. A magyarban az értelmező kéziszótár szerint a *hég* 'külső, védő burok', a *mag* pedig 'virágos növény természetében képződő, a csírárt rejtő szaporítószerv', tehát mind a két szó sok mindent lefedhet. Ha a *hég* és a *mag* különféle tulajdonságait is figyelembe vesszük, akkor már differenciálunk, és több szóra van szükségünk: *hég* = *skin* (alma, körte, barack, banán, burgonya, paradicsom, hagyma, kolbász); *shell* (tojás, dió, kókuszdió); *rind* (dinnye); *crust* (kenyér); *peel* (narancs, citrom, grapefruit, lehámozott hég), *peelings/parings* (lehámozott héjak); *potatoes cooked/baked in their jackets* (hégjában főtt/sült burgonya); *zest* (a narancs, a citrom stb. *héja* főzőskor ízesítéshez). Van keveredés is, főként angol–amerikai viszonylatban. A *mag* = *stone/pit* (csonthéjasaké), *pip* (almáé, körtéé, narancsé), *seed* (szőlőé, dinnyéé, töké, általában növényé).

Megkülönböztető szempont lehet az 'élő–élettelen' szemantikai jegy: *fa* = *tree* (élő), *wood* (anyag, tüzelő), *timber* (építőanyag); *bőr* = *skin* (élő), *hide/coat* (csak állaté), *leather* (kikészített); *hús* = *flesh* (élő), *meat* (ennivaló), *game* (vadé).

Van, amikor a magyar a differenciáltabb, például a rokonságot kifejező alapszintű, nem összetett főnevek tekintetében. Az angol is körül tudja írni a rokonsági kapcsolatokat, de nincsenek rájuk önálló szavai: *fivér: öccse + bátyja* = *brother: younger brother + elder brother*; *nővér: húga + nénje* = *sister: younger sister + elder sister*; *meny + vő* = *daughter-in-law + son-in-law*; *após + anyós* = *father-in-law + mother-in-law*; *nászék: nászom + nászasszonyom* = *the father-in-law of my son/daughter, the mother-in-law of my son/daughter*; *komám + komaasszonyom* = *the godfather of my child, the godmother of my child*; *unoka* = *grandchild*. (A *nászasszony* és a *komaasszony* már összetett szó a magyarban is.)

A mellékneveknél is eltérő lehet a differenciáltság foka. Általában a nyelvenként változó színeket szokták példaként felhozni. Az angolban a *piros* és a *vörös* nem válik el egy-

mástól, mind a kettő *red*. Angliában a villanyrendőr közepső színe nem *yellow*, hanem *amber*. Magyarul az orosz *kék* két változatát nem tudjuk megkülönböztetni alapszintű szóval: *синий, голубой* (világoskék).

Az igék okozzák a legtöbb problémát, mert differenciáltak lehetnek az alany, a tárgy és a határozók szerint, és konnotációjuk is eléggé változatos. Az alany szerint teszünk különbséget a német *essen* (eszik, ha emberről van szó) és *fressen* (eszik, ha állatról van szó) között. Ha a *fressen* emberre vonatkozik, előjön az ige minősítő képessége. A *süt* angol megfelelői különbséget tehetnek az alanyok között is (a *shine* a napra vonatkozik, a többi a konyhában tevékenykedőkre), de főként aszerint választunk közülük, hogy mi a tárgy és a sütés módja: a *bake* tárgyai a kenyér, a péksütemények, a kalács, a krumpli; helye a kemence, a sütés zsír és folyadék nélkül történik; a *fry* tárgyai a tojás, a szalonna, a húsfélék, a hagyma, a hasábburgonya, amelyeket forró zsírban vagy olajban sütnék; a *roast* tárgyai a hússzeletek, a krumpli, a gesztenye, a kávé, a mogoró; a *grill* nálunk is ismerős. A sütés helyét, módját meg sem kell neveznünk, benne van az igében.

A *bake, fry, roast* nemcsak *süt*, hanem *sül* is magyarul. Van néhány száz ilyen ige az angolban, amelyeknek egy igepár felel meg a magyarban (BUDAI 1997A, 2012, 2014A). Az igepárt egy tárgyias ige és egy tárgyatlan, ún. mediális ige alkotja, amely jó pótléka a magyarban a kiveszett szenvedő igének. Ilyen igék például:

accelerate	gyorsít, gyorsul	quicken	gyorsít, gyorsul
accumulate	összegyűjt, összegyűlik	ring	csenget, cseng
alter	változtat, változik	ripen	érlel, érik
awake(n)	felébreszt, felébred	rock	ringat, ring
begin	kezd, kezdődik	separate	elválaszt, elválk
bend	hajlít, hajlik	shake	ráz, rázkódik
boil	forral, forr	spin	forogat, forog
brown	barnít, barnul	split	hasít, hasad
burn	éget, ég	spoil	elront, elromlik
change	változtat, változik	spread	terjeszt, terjed
collect	gyűjt, gyűlik	start	kezd, kezdődik
continue	folytat, folytatódik	stick	ragaszt, ragad
cook	főz, fő	stop	megállít, megáll
curl	göndörít, göndörödik	stretch	feszít, feszül
deepen	mélyít, mélyül	swell	duzzaszt, duzzad
defrost	kiolvaszt, kiolvad	swing	lógat, lóg
develop	fejleszt, fejlődik	tear	szakít, szakad
explode	robbant, robban	turn	fordít, fordul
fail	megbuktat, megbukik	unite	egyesít, egyesül
finish	befejez, befejeződik	vary	változtat, változik
freeze	fagyaszt, fagy	weaken	gyengít, gyengül
freshen	felfrissít, felfrissül	worry	aggaszt, aggódik
grow	növeszt, nő	expand	kibővít, kitágul
heal	gyógyít, gyógyul	hang	akaszt, függ
melt	olvaszt, olvad	shake	ráz, remeg
prove	bizonyít, bizonyul	weigh	mér, nyom

Nyelvtanilag az egy angol ige és a neki megfelelő magyar igepár a következőképpen feleltethető meg egymásnak: **A tárgyias ige tárgyából lesz a mediális ige alanya:**

I opened Kinyitottam	the door az ajtót.	
	The door Az ajtó	opened. kinyílt.

2.2. A többet mondó szavak

A ház, kert, fa, eszik, szalad, tanul csak megneveznek dolgokat, cselekvéseket anélkül, hogy túlmutatnának önmagukon. Vannak azonban szavak, amelyek asszociációkra készítetnek, pozitív vagy negatív érzelmeket keltenek, de cseréjükre nincs lehetőség, egyedüli neve valaminek. A magyar reggeli semleges szó, de az angol breakfast = böjttörés. Reggel megtörjük az éjszakai böjtöt. A burgonya vagy krumpli, bár az előbbi előkelőbb, mint az utóbbi, de semmi érdekesség sincs benne a francia földi almához, a pomme de terre-hez képest. A magyar olvas közönséges szó, míg a német lesen ugyanaz, ami a 'krumplit szedni'-ben is van (Kartoffeln lesen). Olvasáskor a német úgy szedegeti össze a betűket, mint a kertben a krumplit. A temető angol megfelelője, a cemetery semleges, a német Friedhof = 'békeudvar', míg a magyar temető az elmúlás legszomorúbb aktusát idézi fel.

Sokat mondók azok az igék is, amelyek az egyes nyelvek pénzkeresési módját írják le:

NYELV	HOGYAN SZERZIK A PÉNZT?
Német	verdienen (= megszolgál a pénzt)
Orosz	зарабатывать/заработать (= megdolgozik a pénzt)
Francia	gagner (= nyeri a pénzt)
Spanyol	ganar (= nyeri a pénzt)
Portugál	ganhar (= nyeri a pénzt)
Olasz	guadagnare (= nyeri a pénzt)
Angol (US)	make (= csinálja a pénzt)
Magyar	keresi (a pénzt)

2.3. A névátvitel furcsaságai

A névátvitel igen gyakori módja a névadásnak, de ez is nyelvspecifikusan történik. Nézzünk néhány angol példát a testrészek neveivel: Az órának van 'arca' (face = számlap) és 'keze' (hand = mutató). A folyónak van 'feje' (head = forrás) és 'szája' (mouth = torkolat). A tűnek van 'szeme' (eye = foka). A gabonának van 'füle' (ear = kalász). A papírlapnak és a lépcsőnek van 'feje' és 'lába(feje)' (the head of the page/stairs = a lap/lépcső teteje, the foot of the page/stairs = a lap/lépcső alja). A baromfi alsó combja dobverő (= drumstick).

[Az óramutató egyébként a németben ugyanaz, mint a magyarban (Zeiger), a franciában és a spanyolban 'tű' (aiguille, aguja), az olaszban 'lándzsácska' (lancetta), az oroszban pedig 'nyilacska' (стрелка).]

A (villany)körte nevei:

	körte (gyümölcs)	(villany) körte
Német	Birne	Glühbirne
Angol	pear	(light) bulb
Francia	poire	ampoule
Olasz	pera	lampadina

	körte (gyümölcs)	(villany) körte
Portugál	<i>pêra</i>	<i>lâmpada</i>
Spanyol	<i>pera</i>	<i>bombilla</i>
Orosz	<i>груша</i>	<i>лампочка</i>

Csak a németben szerepel a gyümölcs neve a *villanykörte* megfelelőjében. Az angolban a *bulb* jelentése: (virág)hagyma, gumó. Az olaszban, a portugálban és az oroszban a *lámpa* kicsinyítő képzős változata jelenti a *villanykörtét*. A spanyolban a *bombilla* lehet a *bomba* (= bomba/szivattyú) kicsinyített változata. A francia *ampoule* jelentése: vízhólyag, ampulla. Megfigyelhetjük, hogy a rokon vagy érintkező nyelvekben a gyümölcs neve hasonló vagy azonos.

Igen sok változat születhet, ha nehezen találunk valamit, amihez hasonlít a megnevezendő:

	A @ (kukac) neve	Eredeti jelentése
Angol	at (sign)	
Francia	arobase	<i>kukac</i>
Portugál	arroba	<i>kukac</i>
Spanyol	arroba	<i>kukac</i>
Bolgár	кпъомба/маймунско	<i>majom</i>
Lengyel	małpa	<i>majom</i>
Holland	apenstaartje	<i>majomfarak</i>
Német	At Affenschwanz Affenohr Affenschaukel	<i>majomfarak majomfül majomhinta</i>
Román	coadă de maimuță	<i>majomfarak</i>
Belarusz	вітка/вітушка	<i>csiga</i>
Olasz	chiocciola	<i>csiga</i>
Orosz/Ukrán	собака	<i>kutya</i>
Dán/Svéd	snabel-a	<i>ormány</i>
Cseh/Szlovák	zavináč	<i>ringli</i>
Norvég	krøllalfa	<i>fürt</i>
Héber	לדדדד (Strudel)	<i>rétés</i>

A legnehezebb lexikai egységek az állandósult szókapcsolatok, a frazémák, amelyeknek vagy van megfelelőjük egy másik nyelvben, vagy nincs. Ha van, az alkotó elemei általában akkor is mások. A *fej* szó például igen sok magyar frazémában szerepel. Nézzük meg melyiknek felel meg frazéma az angolban, és szerepel-e benne a *head* (= *fej*) szó:

I. Két frazéma áll egymással szemben

a) Az angol frazémában szerepel a *head* szó:

<i>teljesen elvesztette a fejét</i>	<i>he completely lost his head</i>
<i>fejjel megy a falnak</i>	<i>run/hit/bang/knock one's head against a brick wall</i>
<i>a fejével játszik</i>	<i>risk one's head</i>

b) Az angol frazémában nem szerepel a *head* szó:

<i>benőtt már a feje lágya</i>	<i>he has sown his wild oats, he is no longer a child</i>
<i>azt sem tudja, hol áll a feje</i>	<i>he does not know which way to turn</i>
<i>valami jár a fejében</i>	<i>be turning something over in one's mind</i>
<i>teljesen kiment a fejemből</i>	<i>it completely slipped my mind</i>
<i>valakinek a fejére olvas valamit</i>	<i>tell somebody a few home truths</i>
<i>a fejemet teszem rá, hogy</i>	<i>I'll bet (you) my bottom dollar (that)...</i>
<i>valamin töri a fejét</i>	<i>rack one's brain</i>
<i>forogat valamit a fejében</i>	<i>have something on one's mind</i>

Az angolban a *head* helyett megjelenik a *mind* vagy a *brain*.

2. A magyar frazémának nem frazéma, hanem inkább csak körülírás az angol megfelelője:

<i>nem esett a feje lágyára</i>	<i>he is no fool</i>
<i>a maga feje után megy/cselekszik</i>	<i>go/have one's own way</i>
<i>ha a fejed tetejére állsz is</i>	<i>whatever you do</i>
<i>minden a feje tetején áll</i>	<i>everything is topsy-turvy</i>
<i>mindent a feje tetejére állít</i>	<i>turn everything upside down</i>
<i>nem fér/megy a fejébe</i>	<i>I can't believe it, it's beyond me</i>
<i>nem megy ki a fejemből</i>	<i>I can't forget it</i>
<i>valamire adja a fejét</i>	<i>go in for something, take up something</i>
<i>valami rosszban töri a fejét</i>	<i>be up to mischief</i>
<i>fel a fejjel</i>	<i>cheer up! chin up!</i>
<i>majd én beszélek a fejével</i>	<i>I shall tell him what for</i>

Hasonló nehézségekkel találkozunk, ha az angol *head* szóból indulunk ki:

1. Van *fej* az angol frazéma magyar megfelelőjében:

<i>talk somebody's head off</i>	<i>telebeszéli valakinek a fejét</i>

2. Nincs *fej* az angol frazéma magyar megfelelőjében:

<i>laugh one's head off</i>	<i>halálra neveti magát</i>
<i>give somebody his head</i>	<i>szabad kezet ad valakinek</i>
<i>lie on somebody's head</i>	<i>valakinek a lelkén szárad</i>
<i>put ideas into somebody's head</i>	<i>bolhát tesz valaki fülébe</i>
<i>be hanging over somebody's head</i>	<i>fenyeget valakit (veszély) (Körülírás)</i>
<i>keep one's head above water</i>	<i>valahogy kijön a jövedelméből (Körülírás)</i>

2.4. A csend mint megfelelő jelentés

Van, amikor az egyik nyelv mond valamit egy bizonyos szituációban, a másik pedig nem mond semmit:

Néhány nyelv kívánságai: *Jó étvágyat! Bon appetit! Buon appetito! Bom appetite! Bonan Apetiton! ¡Que le aproveche! Guten Appetit! Приятного аппетита!* Az angol nem mond semmi hasonlót, pedig megvolnának hozzá a megfelelő szavak: 'Good Appetite!'

Az angol *How do you do?* kérdésre nem kell válaszolni bemutatkozáskor, csak meg kell ismételni. Nehogy azt higgyük, hogy ezt kérdezi: *Hogyan csinálod (úgy általában)?*

Az az igazán zavaró, amikor komolyan mondanak valamit, de azt nem szabad komolyan venni: A spanyol *¡Es de usted!* (= Az öné) szavak kíséretében nyújtja az étket a jó étvágyat kívánónak, de nem illik kivenni a kezéből. Az orosz is csak köszönő formának szánja, amikor ezt mondja: *Приходите к нам!* (= Jöjjön el hozzánk!). Meglepődne, ha egyszer csak beállítanánk

hozzájuk. Az amerikai sokszor az *I love you* (Szeretlek) mondattal köszön el akkor is, ha előtte jól összeeszték.

A legkellemetlenebb természetesen az, ha azt hisszük, hogy értjük, amit mondanak, és úgy válaszolunk, ahogyan értjük. A Jászágban például utcai találkozás alkalmával a köszönés után gyakran elhangzik: *No hogy akarja/akarod?* Jelentése: *Hova megy/mégy?*

2.5. Számunkra szokatlan szóképzés

Különös tárgyas összetételre vannak példák a neolatin nyelvekben: az előtag egy ige jelen idő egyes szám harmadik személyben, az utótag pedig egyes vagy többes számú főnév tárgyesetben, amely azonban azonos az alanyesettel: 'hordpénz(eke)t', 'hordcsomago(ka)t':

Franciául	Olaszul	Portugálul	Spanyolul	Magyarul
porte-monnaie	portamonete	porta-moedas	portamonedas	pénztárca
porte-bagages	portabagagli	porta-bagagens	portaequipajes	csomagartó

Egyéb példák olaszul: **asciugamano** ('törölkezet') = törölköző, **aspirapolvere** ('szívport') = porszívó, **lavapiatti** ('mostányérok') = mosogató (személy), **salvagente** ('mentembereket') = mentőöv, **guastafeste** ('rontünnepeket') = ünneprontó, **mangiapane** ('eszikkenyeret') = naplopó, **mangiatutto** ('eszikmindent') = pazarló.

Hasonló spanyol példák: **lavaplatos/lavavajillas** ('mostányérok'/'mosedényeket') = mosogatógép, **portavoz** ('viszszót') = szóvivő, **portaaviones** ('hordrepülőgépeket') = repülőgép-anyahajó, **portabebés** ('hordbabákat') = mózeskosár.

2.6. Az érzékelhető absztrakt

Jellemző a nyelvi világképre, hogy az érzékelhető (látható, hallható, tapintható, szagolható, ízlelhető) világról szóló nyelvet kényszerülünk használni akkor is, ha elvont dolgokról, viszonyokról kommunikálunk (LANGACKER 1987, KÖVECSES–BENCZES 2010). Az absztrakciók konkretizálása terén is nagyok lehetnek a különbségek a nyelvek között, eltekintve természetesen az egymással szoros rokonságban levő nyelvektől.

A **gondolat** mély folyadék, amelybe bele lehet esni, amelyben el lehet merülni, veszni; a gondolat becsomagolt étel, amelyet a csomagjából ki lehet fejteni, amelyet meg lehet rágni, és amelyet vagy meg lehet emészteni, vagy nem, de ő maga is táplálkozik; írásféle is, mert olvasni lehet benne; valami, amit el lehet dobni, szétszóródhat, és ilyenkor máshol jár, mint ahol lennie kellene, és a gazdájának össze kell szednie, ha el nem tűnik: *fall into deep thought, be immersed in thoughts, lost in thought, expound one's thoughts, chew one's thoughts, digest one's thoughts, provide/give food for thought, read someone's thoughts, perish the thought (cast it out of your mind), his thoughts were elsewhere, collect one's thoughts, get one's thoughts together, he has no thought for his children.*

A **szerencse** megcsinálható, illetve megalapozható: *Damit war sein Glück gemacht.* (Ezzel megalapozta szerencsáját.) A szerencse valami kemény dolog, mert kovács kell az elkészítéséhez: *Jeder ist seines Glückes Schmied.* (Mindenki a maga szerencsájének a kovácsa.) A szerencse valamiféle személy is, akinek kezét lehet nyújtani, aki hátat tud fordítani, aki megy az úton, és mosolyogni is tud: *dem Glück die Hand bieten* (elősegíti a boldogulást). *Sein gutes Glück hat ihm den Rücken gekehrt.* (Elhagyta a jó szerencséje.) *Sein Glück hat sich gewendet.* (Elfordult tőle a szerencséje.) *Ich will deinem Glück(e) nicht im Wege stehen.* (Nem akarom útját állni boldogulásodnak.) *Das Glück lacht ihm.* (Rámosolyog a szerencse.)

A **szerelem** tűz, és szinte mindent el lehet róla mondani a tűzre vonatkozó szavakkal: *brûler d'amour pour quelqu'un* (lángoló szerelemmel szeret valakit), *s'enflammer d'amour pour*

quelqu'un; zu jemandem/für jemanden in Liebe entbrennen/erglügen (szerelemre gyullad/lobban valaki iránt); ardere d'amore (lángol a szerelemtől); горячая любовь (forró szerelem), flammen-de Liebe (lángoló szerelem), vor Liebe glühen (égni a szerelemtől). Lehet, hogy elviselhető benne a hőség, mert bele lehet esni, tartózkodni lehet benne: *fall in love with somebody, caer en amor con alguien (szerelemben esik valakivel) be in love with somebody, ser en amor con alguien (szerelmes valakibe).*

A **béke** valami nagyon jó dolog, amelyre vágyunk (*long for peace, All I want is a bit of peace and quiet.*), érdekes módon még harc árán is (*борьба за мир*). Megteremthetjük magunk (*make peace, faire la paix, hacer la paz, Frieden stiften*) vagy másokkal (*Frieden schließen, faire la paix avec quelqu'un, concludere la pace, заключать/заключатъ мир*), ha már megcsináltuk, meg kell erősíteni, őrizni (*den Frieden bewahren, firmar la paz*), mert fenyegetik (*threaten peace*), mert törékeny (*den Frieden brechen*). Jó benne lenni, maradni egyedül vagy mással átmenetileg is (*live in peace, vivre en état de paix avec quelqu'un, lasciami in pace, ¡Déjame en paz!*), és örökre is (*Riposi in pace! ¡Que descanse en paz! Requiescat in pace! Nyugodjék békében!*).

3. A NYELVTANI ANYAG TUDATOSÍTÁSA

3.1. A szótári alakok

Ahhoz, hogy a főnevet, a melléknevet és az igét szó szerkezetbe vagy mondatba tudjuk illeszteni, a jelentésén kívül ismernünk kell a szótári alakját. Nyelvenként változhat, hogy hány szóalakot kell ismernünk ahhoz, hogy az adott szótó valamennyi alakját meg tudjuk szerkeszteni. Az alábbiakban a teljes szótári alakokat mutatjuk be, ami természetesen nem jelenti azt, hogy a szavak első előfordulása alkalmából minden tulajdonságával meg kell ismerkednünk. A **fokozatosság** elvének itt is érvényesülnie kell.

A szótári szóalakoknak az adott nyelvben szokásos rövidítéseitől eltekintünk. A nyelvtani terminus technikusok egy részét viszont rövidítjük:

A SZABÁLYOS FŐNEVEK SZÓTÁRI ALAKJA		
Magyar	<i>ház, házat, házak</i>	Sing. Nom., Sing. Acc., Pl. Nom.
Angol	<i>house /haUs/</i>	Sing. Nom., Pronunciation
Német	<i>das Haus, des Hauses, die Häuser</i>	Genus, Sing. Nom., Sing. Gen., Pl. Nom.
Latin	<i>domus, domūs, femininum</i>	Sing. Nom., Sing. Gen., Genus
Francia	<i>la maison</i>	Tényleges sorrend: Sing. Nom., Genus
Olasz	<i>la casa</i>	Tényleges sorrend: Sing. Nom., Genus
Spanyol	<i>la casa</i>	Tényleges sorrend: Sing. Nom., Genus
Orosz	<i>гом</i>	Sing. Nom., Genus (Ha nem ismerhető fel.)

A főnév közvetlenül a melléknévvvel és az igével társulhat. Különösen érdemes megjegyezni a magyartól eltérő kollokációkat: *deep snow (nagy hó), Sweet dreams! (Szép álmokat!)* Lehet, hogy a főnév előtt álló prepozíció nem felel meg anyanyelvünk elvárásainak: *az égen (in the sky), a képen (in the picture), az utcán (in the street), autóval (by car), az iskolában (at school).* Ha a főnévnek is van vonzata, arról sem szabad megfeledkeznünk: *What gave you the idea for the novel? I like the idea of going to the cinema. I have no idea of what they want. It's a good idea*

to make children more interested in sport. Az ige vonzata(i) szelektíve hat(nak) a főnévre, ezért érdemes feltenni a kérdést: a tanult új főnevet mely igékkel érdemes társítani, mely igéknek lehet tipikus alanya, tárgya vagy elöljárószóval szabad határozója.

A SZABÁLYOS MELLÉKNEVEK SZÓTÁRI ALAKJA ÉS VONZATA		
Magyar	<i>híres</i>	<i>-ról/-ről</i>
Angol	<i>famous</i>	<i>for + Acc.</i>
Német	<i>berühmt</i>	<i>durch + Acc.</i>
Latin	<i>fāmōsus, fāmōsa, fāmōsum</i> (<i>prae</i>) <i>clārus, (prae)clāra, (prae)clārum</i> <i>celeber, celebris, celebre</i> <i>illūstris, illūstre</i> stb. a jelzett szó függvényében	Változó
Francia	<i>réputé, réputée</i>	<i>pour + Acc.</i>
Olasz	<i>famoso/noto</i> (Tudható: <i>famosa/nota</i>)	<i>per + Acc.</i>
Spanyol	<i>famoso</i> (Tudható: <i>famosa</i>)	<i>por + Acc.</i>
Orosz	<i>известный, известная, известное</i>	Instr.

A magyar és az angol melléknév jelzői szerepben változatlan alakban szerepel. A francia, az olasz és a spanyol két nemben és számban, a latin, a német és az orosz három nemben és számban egyeztetni a melléknévet a főnévvel. A melléknév a németben négy, a latinban öt, az oroszban pedig hat esetben egyezik a főnévvel.

A melléknéveket a mellette álló gyakori főnevekkel kell társítani. Vonzatigényüket is ki kell elégíteni. Gyakran találkozhatunk az anyanyelvi és az idegen nyelvi melléknévek és főnevek meg nem jósolható társulásaival. A következő kollokációkban például az angol színeknek nem színek felelnek meg a magyarban:

Angol	Szó szerinti fordításban	Magyar
white coffee	'fehér kávé'	<i>tejeskávé</i>
white lie	'fehér hazugság'	<i>füilentés</i>
greenhouse	'zöld ház'	<i>melegház</i>
green winter	'zöld tél'	<i>enyhe tél</i>
green goose	'zöld liba'	<i>pecsenyeliba</i>
yellow press	'sárga sajtó'	<i>bulvársajtó</i>
black pudding	'fekete puding'	<i>véres hurka</i>
red-handed	'vörös kezű'	<i>véres kezű</i>
brown-nosed	'barna orrú'	<i>seggyaló</i>
blue story	'kék történet'	<i>malacság, sikamlós tréfa</i>
the blue sea	'a kék tenger'	<i>a nyílt tenger</i>

AZ IGÉK SZÓTÁRI ALAKJA BŐVÍTMÉNYEIKKEL		
Magyar	<i>ad</i>	-t, -nAk
Angol	<i>to give, gave, given</i>	Acc., Acc, Acc. to Acc.
Német	<i>geben, gibt, gab, hat gegeben</i>	Dat., Acc.
Latin	<i>dō, dare, dedī, datum</i>	Dat., Acc.
Francia	<i>donner</i>	Acc., à ¹ Acc.
Olasz	<i>dare²</i>	Acc., a ¹ Acc.
Spanyol	<i>dar³</i>	Acc., a ¹ Acc.
Orosz	<i>давать⁴, дать⁵</i>	Dat., Acc.

¹Névmásokkal prepozíció + Acc. vagy prepozíció nélkül Dat.

Rendhagyó alakok, amelyek megtalálhatók a szótárban:

²Ind. Pres. *do, dai, dà, diamo, date, danno*; Pass. rem. *diedi (detti), desti, diede (dette), demmo, deste, diedero (dettero)*; Fut. *darò stb.* Conj. Pres. *dia, dia, dia, diamo, diate, diano*; Imp. *dessi, dessi, desse, dessimo, deste, dessero*

³Ind. Pr. *doy, das, da, damos, dais, dan*; Pret. *di, diste, dio, dimos, disteis, dieron*; S. Pr. *dé, des, dé; Pret. imp. diese, diésemos*

⁴*гаю, гаëshь, гаëm, гаëm, гаëте, гают* ⁵*гам, гашь, гаст, гагим, гагите, гагым*

Az igék szótári alakjai mellett a jó szótárak megadják az igék vonzatstruktúráját, tulajdonképpen az igével alkotható mondat(ok) teljes szerkezetét, az összetevők sorrendjével együtt kötött szórendű nyelvek esetében. Sok ige alany- és/vagy tárgyspecifikus, de vannak specifikus határozói vonzatok is. Ha az igének mint lexikai egységnek minden igényét kielégítjük, leszűkíthetjük a nyelvoktatást a lexikára, megszabadulva a grammatikától. Persze, ez csak önámítás, de tény, hogy az igék igényeit kielégítvén viszonylag kevés tennivalónk marad.

3.2. A nyelvi egységek lineáris kiterjesztése

A tanulmányozhatóság, a tanulhatóság kedvéért a nyelvész, a nyelvpedagógus komponenseire bontja a nyelvet, és szétszedett állapotban tárolja őket mint fonetikai-fonológiai, lexikai és grammatikai eszközöket. Az egy- és kétnyelvű szótárak csupán az ábécé igényei szerint, rendezetlen halmazokban, a thesaurusok viszont fogalmi körök, logikai vagy jelentésbeli összefüggések alapján raktározzák el a szavakat. Ez utóbbiakból elég kevés áll a tanulók rendelkezésére. A nyelvtanok általában a teljességre törekedve paradigmákba gyűjtik a szóalak típusokat, nem feledkezve meg a kivételekről sem, amelyekből néhány nyelvben bőven akad. A nyelvtanok olyan társulásukban mutatják be a szóalakokat, amilyenekben természetes szövegek környezetben rendkívül ritkán fordulnak elő. Nem sok olyan példát találunk, amelyben ugyanannak a szónak két különböző szóalakja szerepel úgy, mint egy ragozási paradigmában: *Kéz kezét most. Manus manum lavat.* Vannak még: *lépésről lépésre, háztól házig, faltól falig (szőnyeg) stb.*

A tankönyvek leckéről leckére hasonló módon járnak el: kiindulnak a nyelv természetes állapotából, a szövegből, majd jönnek az új lexikai egységek és a nyelvtan. Az idiomákban persze már nem lehet szétválasztani a lexikát és a grammatikát. Minden, ami ezek után jön a nyelvkönyvben, vagy a nyelv komponenseit gyakoroltatja külön-külön, vagy megpróbálja visszahozni a nyelvet eredeti állapotába. A lényegen nem sokat változtatnak a képekkel teletsúfolt blikkfangos könyvek sem. Valószínű, hogy a nyelvi tudnivalók nyomtatott hordozói nem tudnak más formát ölteni.

Mindennek akkor vannak káros következményei, ha a tanár a tanításhoz, a tanuló pedig a tanításhoz analógiát keres és talál bennük. A tanár az izolált szavakból sorozatosan írta a szódolgozatokat, magoltatja a nyelvtani szabályokat, memorizáltatja a paradigmákat, még az idegen nyelvi szóalakok magyar megfelelőivel sem törődve. A tanuló mint praktikus lény azt és úgy fogja tanulni, amit és ahogyan követelik tőle. Így is rengeteg ismeretre lehet persze szert tenni, a nyelvvel végzett minden foglalatosságnak megvan a maga gyümölcse, de nem annyi és nem olyan minőségű, mintha racionalizáljuk a tanítási, tanulási folyamatot.

Anélkül, hogy terjedelmi okokból a részletekbe mehetnénk, annyit meg kell jegyeznünk, hogy a nyelvi eszközöket a lehetőségekhez mérten, amelyek rendkívül széles skálán mozognak, **szintézisükben, lineárisan, a szintagmatikus tengelyre vetítve kell tanítani és tanulni, az asszociatív tengely halmazai és paradigmái közül a beszédzándékok igényei szerint szelektálva.** A szelekció igen eredményes tud lenni, ha különbséget teszünk receptív és produktív tevékenységi formák között. A szókincs tekintélyes részét elég, ha csak megérti a tanuló. Anyanyelvünkben is – főként szóban – csak kis részét használjuk azoknak a szavaknak, amelyeket megértünk. Egy főnévnek meglehet ugyan a teljes paradigmája, de lehet, hogy gyakrabban csak egy-két alakjában fordul elő. Az igék első személyét főleg kérdésformában, a második személyét pedig állító formában gyakoroltatni. Az angolban például Present Perfect Continuous igeideje több száz igealak lehet, de tíz ujjunkon össze tudjuk számolni azokat az igealakokat, amelyeket ebben az igeidőben használni szoktunk. A lehetséges szóalakoknak, nyelvi szerkezeteknek se szeri, se száma, de ha gyakoriságuk alapján mérlegeljük őket, meglepően jó eredményekre jutunk.

Ha már megemlítettem egy angol igeidőt, szemügyre vehetjük a kijelentő módban a tizenkét cselekvő és a nyolc szenvedő igeidőt. Már is hozzátehetjük, hogy nem minden igealaknak van ennyi igeideje: főként csak tárgyias igealakok lehet szenvedő alakjuk, és a folyamatos igeidőknek is megvannak a korlátaik. Bizonyos igeidők alig fordulnak elő a beszédben, különösen a neolatin nyelvekben. Az angol Future Perfect Continuous igeidő általában belekerül egy-egy általam írott tankönyvbe a teljesség kedvéért, mert például a nyelvvizsgatesztek is el-elsütögetik, de bő fél évszázada várok arra az alkalomra, amikor természetes szituációban alkalmaznom kellene. Eddig még nem jött el ennek lehetősége.

Különös nehézséget okoz számunkra, hogy bizonyos kontextusokban mind a tizenkét angol igeidő kifejezhető a magyar jelen idővel:

1. Simple Present: *He **smokes** too much. Túl sokat **dohányzik**.*
2. Simple Past: *He **didn't** say what he **intended** to do. Nem **mondta**, mit **akar** csinálni.*
3. Simple Future: *I **will speak** to him tomorrow. Holnap **beszélék** vele.*
4. Present Perfect: *I **have known** him for two years. Két éve **ismerem**.*
5. Past Perfect: *He said he **had had** a car for a month. Azt **mondta**, hogy egy hónapja **van** autója.*
6. Future Perfect: *I **will have finished** the work when you return. **Befejezem** a munkát, mire visszajössz.*
7. Present Continuous: *He **is** always **biting** his nails. Mindig a körmét **rágja**.*
8. Past Continuous: *She asked if it **was raining**. Azt **kérdezte**, hogy **esik-e** (az eső).*
9. Future Continuous: *I **will be watching** TV all evening. Egész este tévét **nézek**.*
10. Present Perfect Continuous: *She **has been teaching** us for four years. Négy éve **tanít** bennünket.*
11. Past Perfect Continuous: *I knew that he **had been learning** English for many years. Tudtam, hogy már sok éve **tanul** angolul.*
12. Future Perfect Continuous: *By then I **will have been teaching** here for ten years. Akkorra már tíz éve lesz, hogy itt **tanítok**.*

Tudjuk a dalból, hogy már az is gondot okozhat, ha „két út áll előttem”. Az egyetlen magyar igeidőből viszont tizenkét felé ágazik az út. Ha leszámítjuk a ritkábban használt igeidőket, akkor is marad még bőven a választási kényszerből. A szabályok ismerete alapján, ha lennének is 'hard and fast rules', aligha boldogulnánk az angol igeidőkkel. Elsajátításuk csakis

a szintagmatikus tengelyen megjelenő tipikus társulásaikból, főként a jellegzetes időhatározókból kiindulva lehetséges, némely igeidőt leszűkítve egy tucatszámú igére. Ha néhány igével jól bejáratjuk az egyes igeidőket, az analógia jól működik egyéb esetekben is.

3.3. Implicit tudatosítás

Az implicit tudatosítással, amelynek során mellőzzük a terminus technikusokat, a szem és/vagy a fül számára tesszük érzékelhetővé (betűtípusokkal, aláhúzásokkal, színekkel, összekötő vagy elkülönítő vonalakkal, elrendezettséggel, táblázatokkal, számozással stb.) az idegen nyelvi és a nekik megfelelő anyanyelvi szerkezeteket. **Ennek előfeltétele a szegmentáló képesség.** El kell tudni különíteni egymástól a két nyelv különböző szintű egységeit, és hozzájuk kell tudni rendelni idegen nyelvi megfelelőjüket vagy megfelelőiket választási lehetőségek esetén. Nemcsak szinonimák esetén adódik választási lehetőség, hanem két- vagy többértelműség esetén is. Például az alábbi mondatban nem világos, hogy a *-hat* képességet fejez-e ki vagy megengedést:

Kiad	-at	-hat	-ná	-m	a	vers	-ei	-m	-et.
pub- lish	have get	can / be able to may / be allowed to	should would	I	the	poem	-s	my	-ø

I should/would be able/allowed to have/get my poems published.

Megjegyzések:

- Nem kell minden mondatot és annak minden részét feldarabolni, de érdemes képessé tenni a tanulókat a szegmentálásra, hogy a nyelvi egységek minden jelentést hordozó elemére rátaláljanak. Természetesen egyszerűbb szerkezetekkel kell kezdeni.
- A lekopott tővéghangzókat, kötőhangokat **előhangzókként** kezeljük, és egy egységnek vesszük a toldalékkal.
- A mondatok összetevőinek elkülönítésekor csak négy mondatrészrel számolunk, a jelzöt valamelyik mondatrész, az alany, a tárgy vagy a határozó részeként kezeljük eggyel alacsonyabb szinten (BUDAI 2014B, 2015):

I || read || an interesting article || about the problems of young people || in the local paper.

Érdekes cikket || olvastam || a fiatalok problémáiról || a helyi újságban.

Ezeknek a mondatrészeknek az elemei mindig egy egységet alkotnak, és együtt mozognak a mondatban, ahogyan a nyelv szabályai megengedik.

Néhány további egyszerű példa az implicit tudatosításra:

- A névelők helyének különbözősége: bolgár: *гъужба|та* (**a** barátság), román: *timp|ul* (**az** idő), svéd: *katt|en* (**a** macska), *katter|na* (**a** macskák).
- Prepozíció kontra határozórag/névutó:

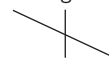
	in aus	die Schule der Stadt
<i>az iskolá</i> <i>a város</i>	<i>-ba</i> <i>-ból</i>	

in the book

a könyv**ben**

without sugar

cukor **nélkül**

3. Birtokos névmások kontra birtokos személyjelek:

	my deine sa nostra vuestro их	father Küche table patria perro врач
az (én) apá- a (te) konyhá- az (ő) asztal- a (mi) hazá- a (ti) kutyá- az (ő) orvos-	-m -d -a (-a/-e/-ja/-je) -nk -tok (-tok/-tek/-tök) -uk (-uk/-ük/-juk/-jük)	

Az előhangzóktól eltekintettem.

Ezekkel szemben áll a latin, amelyben a főnév után jön a birtokos névmás és általában a jelző:
[Pater noster], qui es in caelis, sanctificetur [nomen tuum], adveniat [regnum tuum], fiat [voluntas tua] sicut in caelo et in terra. [Panem nostrum quotidianum] da nobis hodie. Et dimitte nobis [debita nostra], sicut et nos dimittimus [debitoribus nostris], et ne nos inducas in tentationem, sed libera nos a malo.

4. Párhuzamos megfelelések: a magyar és egy szláv nyelv, a lengyel bizonyos szerkezeteti jól megfeleltethetők egymásnak:

A melléknév fokozása			
Alapfok		bogat gazdag	-y³
Középfok		bogat gazdag	-szy³ -abb
Felsőfok	naj- leg-	bogat gazdag	-szy³ -abb

Kijelentő mód, jelen idő							
E/1.	(ja) (én) (én)	czyta olvas olvas	-m -ok -om	T/1.	(my) (mi) (mi)	czyta olvas olvas	-my -unk -suk
E/2.	(ty) (te) (te)	czyta olvas olvas	-sz -ol -od	T/2.	(wy) (ti) (ti)	czyta olvas olvas	-cie -tok -sátok
E/3.	onional ono (ő) (ő)	czyta olvas olvas	-sa	T/3.	onilone (ők) (ők)	czyta olvas olvas	-ja -nak -sák

A táblázat azt is mutatja, hogy a lengyel nem különböztet meg általános és határozott igeragozást. Az igéknek minden személyben különböző végződésük van, de a lengyelben a harmadik személyben szükséges a nemek megkülönböztetése főnévvel vagy személyes névmással.

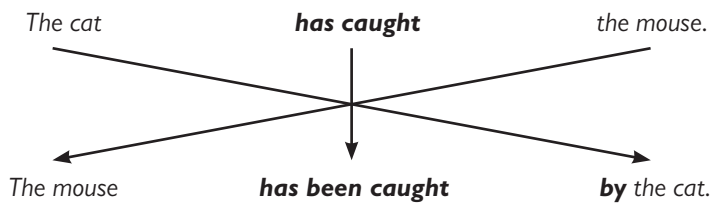
Igenevek		
	czyta <i>olvas</i>	ć <i>ni</i>
	czyta <i>olvas</i>	jącyż <i>ó (-ó/-ő)</i>
	czyta <i>olvas</i>	nyż <i>ott (-t/-ott/-ett/-ött)</i>
	czyta <i>olvas</i>	jąc <i>va (-va/-ve)</i>
(prse) <i>(el)</i>	czyta <i>olvas</i>	wszy <i>ván (-ván/-vén)</i>

5. A birtokos szerkezet:

the roof	of the house	
	<i>a háznak</i>	<i>a teteje</i>

6. A cselekvő és a szenvedő szerkezetek nyelven belüli összehasonlítása számokkal (vagy nyilakkal, vagy a kéz ujjával):

1 William the Conqueror	2 fortified	3 Warwick Castle
3 Warwick Castle	2 was fortified	1 by William the Conqueror

7. Tudatosítás és tanítás analógiával:

He **does** it if you **help** him.
 ❶ ❶

Megcsinálja, ha segítesz neki.

He **did** it if you **helped** him.
 ❷ ❷

Megcsinálta, ha segítettél neki.

He **will do** it if you **help** him.
will ❶ ❶
 Meg fogja csinálja, ha segítesz neki. Or:
 Megcsinálja, ha segítesz neki.

He **would do** it if you **helped** him.
would ❶ ≠ ❷
 Megcsinálná, ha segítenél neki.
 -na/-ne/-ná/-né = -na/-ne/-ná/-né

He **would have done** it if you **had helped** him.

would have ③ ≠ **had** ③

Megcsinálta volna, ha segítettél volna neki.

-t/-tt volna = t/-tt volna

8. A várható inter- vagy intralingvális hibákat is jelző összehasonlítások:

Az a) – c) pontban a tanuló ösztönösen ragaszkodik anyanyelve szegmentumainak mennyiségéhez.

a) Az anyanyelvi struktúra kevesebb elemből áll, mint angol nyelvi megfelelője:

LI (Anyanyelv) <L2 (Idegen nyelv)			
English	The apple	is	green.
Magyar	<i>Az alma</i>		<i>zöld.</i>
Interlanguage	<i>*The apple</i>		<i>green.</i>

b) Az anyanyelvi struktúra több elemből áll, mint angol nyelvi megfelelője:

LI > L2					
English			last	week	
Magyar		a	múlt	hét	-en
Interlanguage	<i>*on</i>	<i>the</i>	<i>last</i>	<i>week</i>	

A rag kontra prepozíció nem szokott szórendi hibához vezetni. Hogy **on** lesz-e a prepozíció vagy más, az már nem **interlingvális**, hanem **intralingvális** probléma. Az intralingvális hiba a helytelen választás eredménye, amely **közvetve ugyancsak interlingvális**, mert az anyanyelv nem ugyanúgy kínál választási lehetőséget. (Például az Accusativus cum infinitivo *to*-val vagy nélküle.) A lexikai hibák tipikusan intralingvális hibák. (Például *do* vagy *make*.) A tekintélyes számú intralingvális hibák hosszabb életűek, sok közülük megkövül.

A magyarok angol nyelvi produkcióiban a számtalan névelőhiba is intralingvális hiba: mind a két nyelvben három névelő van ugyan: *the/a(z)*, *a(n)/egy*, \emptyset , de nagymértékben különbözik a disztribúciójuk, ezért nehéz a helyes névelő kiválasztása. A névelőhibák mennyiségi különbségként mutatkoznak, ha a zéró névelő testes névelővel áll szemben, mint az alábbi példában is.

c) Vegyes példa:

LI > L2, LI < L2				
English	I like		apple	-s.
Magyar	<i>Szeretem</i>	<i>az</i>	<i>almát</i>	
Interlanguage	<i>*I like</i>	<i>the</i>	<i>apple.</i>	

d) A tanuló nemcsak az anyanyelvi szegmentumok mennyiségéhez ragaszkodik mereven, hanem azok sorrendjéhez is. A mondatrészek sorrendi különbözősége a fő hibaforrásokhoz tartozik. A magyar mondatok lehetséges permutációinak nagy száma miatt különösen sok a sorrendi hiba, főként az angolban és a németben. A tanuló a permutációik közül azt képezi le az idegen nyelvben, amelyik éppen eszébe jut (BUDAI 1979).

Nem csoda a sorrendi hibák nagy száma, hiszen az alábbi angol mondatnak mindössze négy sorrendi változata lehet, míg magyar megfelelőjének 120 permutációja van.

The parents | bought | their son | a bike | yesterday.

The parents | bought | a bike | for their son | yesterday.

Yesterday | the parents | bought | their son | a bike.

Yesterday | the parents | bought | a bike | for their son.

Tegnap | a szülők | biciklit | vettek | a fiuknak. Stb.

Helyszűke miatt a magyar mondatok lehetséges permutációinak a számától (lásd Budai 2015) eltekintünk.

3.4. Explicit tudatosítás

Az explicit tudatosítás verbálisan történik, tárgynyelvvvel és/vagy metanyelvvvel.

1. Tudatosítás fordítással:

a) A jelentés feltárása (BUDAI 2005) két lényegesen különböző módon történhet: az anyanyelv segítségével vagy nélküle. A tanárnak kell eldöntenie, hogy melyiket érdemes választani. Annyi tény, hogy minél többféleképpen történik a szemantizáció, annál érthetőbb lesz a jelentés és a környezet.

Az elvont főnevek, a kontrasztba nem állítható melléknevek, de leginkább az igék tekintélyes részének a jelentését az adott kontextusnak megfelelően magyarul is érdemes megadni, ha nem akarunk megelégedni félreérthető sejtésekkel (BUDAI 2006B).

b) Elég lehet a mondat kritikus részének a lefordítása is:

*I remember [**locking** the door] as I left the house. (hogy bezártam)*

*I remembered [**to lock** the door] as I left the house. (hogy be kell zárnom)*

*She forgot [**locking** the door]. (hogy bezárta)*

*She forgot [**to lock** the door]. (bezárni)*

*We regretted [**selling** our car.] (megbántuk, hogy eladtuk)*

*We regret [**to inform** you that...]. (sajnálattal értesítjük, hogy...)*

*She went on [**talking** about her experiences]. (továbbra is)*

*She went on [**to talk** about her experiences]. (a továbbiakban)*

Ha szükséges, az egész mondatot lefordítjuk:

*He stopped [**smoking**]. (Abbahagyta a dohányzást.)*

*He stopped [**to smoke**]. (Megállt, hogy rágyújtson.)*

c) Számtalan olyan csoportja van azonban a szókinsznek, amelyhez nem kell anyanyelvi segítség: hónapok, napok neveinek a felsorolása, képekkel illusztrált színek, növények, állatok, ételek, italok, ruházat, eszközök stb. Főként főnevek. Lehetnek szövegek is, amelyekhez nem kell anyanyelvi segítség. Meg kell tanítani a tanulókat arra is, hogy következtetni tudjanak a jelentésre bizonyos nyelvi vagy egyéb támpontok alapján. Könnyen lehet boldogulni az alábbi Hsilgne nyelvű szöveggel is a számokra támaszkodva:

365 ro 366 syad = 1 raey.

Ereht era 365 ro 366 syad ni a raey.

Ereht era 52 skeew ni a raey.

Ereht era 12 shtnom ni a raey: Yraunaj, Yraurbef, Hcram, Lirpa, Yam, Enuj, Yluj, Tsugua, Rebmetpes, Rebotco, Rebmevon, Rebmeded.

Ereht era 4 snosaes ni a raey: gnirps, remmus, nmutua, retniw.

Eht 7 syad fo eht keew era Yadnus, Yadnom, Yadseud, Yadsendew, Yadsruht, Yadirf, Yadrutas.

Ereht era 24 **sruoh** ni a yad.

Ereht era 60 **setunim** ni na ruoh, dna 60 **sdnoces** ni a etunim.

(Kegyés család! Hsilgne nyelvű szövegről van szó!)

d) Helytelen magyarsággal is érzékeltethetjük az idegen nyelvi szerkezetek furcsaságait:

Névmások a portugál ige belsejében: *Dar-to-ia*. (Neked adnám.) A feltételes mód jelen idejében az ige *(dar- = ad-)* és a személyrag *(-ia = -nám)* közé kerül két névmás összevonva: *[to = te (neked) + o (azt)]* Hasonló elrendezésben magyarul: *Ad-nekedazt-nám*. Tudatosítás nélkül vajon mikorra fejtené meg a tanuló a szerkezet összetételét?

A portugál mondat szavainak elrendezése: *São oito e um quarto*. 'Vannak nyolc és egy negyed.' (Negyed kilenc.) *É melhor ir dar um passeio*. 'Van jobb menni adni egy sétát.' (Jobb lenne sétálni egyet.)

Hasonló megoldásokkal az összehasonlító nyelvészeti szakirodalomban is találkozhatunk. Attól nem kell félnünk, hogy ezzel bármit is ártunk a magyar nyelvnek. Én egyébként tanítványaimtól vettem az ötletet. Egyik alkalommal egy viszonylag gyenge tanítványom hibátlanul fordítgatta magyarról angolra a Nominativus cum Infinitivo szerkezetet. Bevallása szerint betanulta ezt a mondatot a maga kitalálta fordítással: *He is said to be a good teacher*. = *Ő van mondva (?) lenni egy jó tanár. Ennek az analógiájára fordította a többi mondatot. Az osztálytársak is eltanulták tőle, és élvezték találmányukat.

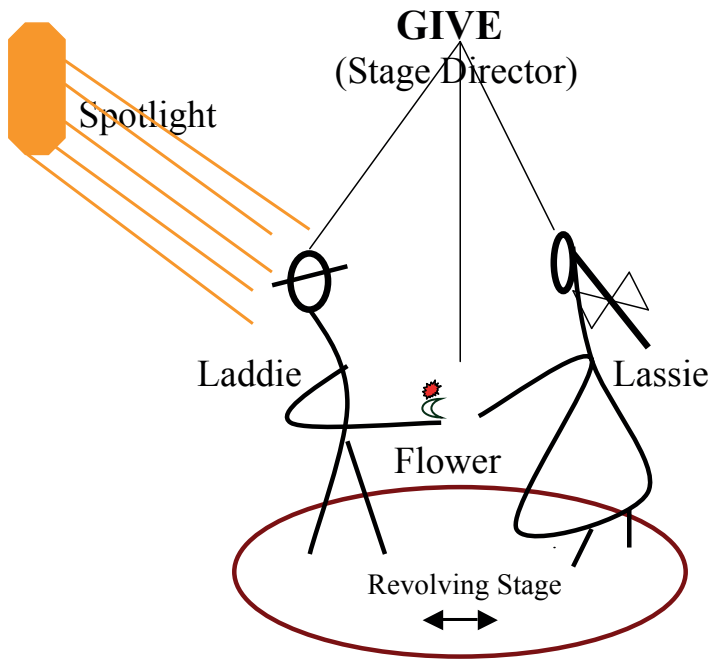
2. Tudatosítás magyarázattal, szabályokkal az anyanyelven vagy a célnyelven:

A döntés a tanár joga és feladata a lehetőségek függvényében. A legtökéletesebb megoldás, ha maguk a tanulók fogalmazzák meg a szabályt. A szabály is csak a tudatosítás eszköze a kellő tudatosság érdekében. Csak arra való, hogy a tanuló értelmezni tudja a szabály hatálya alá eső példákat, és analógiájukra hasonlókat tudjon szerkeszteni. Nem arra való, hogy a memóriát terheljük vele. Egyébként is, ha a tanuló megjegyzi a példát, emlékezni fog a szabály lényegére metanyelvi megfogalmazás nélkül is.

3. 5. *Implicit és explicit tudatosítás*

Az implicit és az explicit tudatosítás, akár kombinálva is hasznosítható a nyelvtanítás magasabb fokán is. Fillmore esetgrammatikájára (1968), Tesnière valencia-elméletére (1953, 1959) és Chomskyra (1981) támaszkodva a mondatnak a konstans mélyebb, valamint a változó felszíni összetevőit kívánom bemutatni az alábbi rajzos példával. A konstans univerzális összetevők teszik számunkra lehetővé, hogy az anyanyelvünktől eltérő felszíni szerkezeteket is viszonylag könnyen meg tudjuk érteni, különösen a változatlan és a változó kellő tudatosítása után.

Tesnière függőségi grammatikája szerint az ige a ráaggatott aktánsaival mini drámát rendez, amelyhez a szabad határozók, a cirkonsztánsok adják a díszletet. A forgószínpadon egy ilyen kis mini dráma mutatja be, hogy a mondatrészek szintaktikai funkcióinak és sorrendjének, valamint a morfológiai eseteknek a változásai a perspektíva-váltás következményei.

Attól függően, hogy hová esik a reflektorfény, a következőképpen változhatnak az angol mondatok:

a)	<i>The laddie</i>	<i>is giving</i>	<i>the lassie</i>	<i>a flower.</i>
Thematic Roles	Agent		Recipient	Patient
Syntactic Functions	Subject		Indirect Object	Direct Object
Morphological Cases	Nominative: -∅		Accusative	Accusative

A Morphological Cases fölé jöhetne még egy sor: Syntactic Categories. Mivel mindenhol Noun Phrase (NP), a magyarban pedig Főnévi szerkezet (NP) szerepelne, az egyszerűség kedvéért ettől a szemponttól eltekintünk. A nyelvtudomány eredményeiből nem kell változtatás nélkül átvinnünk azt, aminek pedagógiailag nincs jelentősége.

A tárgyaset csak öt szó esetében (*me, him, her, us, them*) tér el az alanyesettől. Ily kevés kivétel tudatában nincs igazi jelentősége az angolban a morfológiai esetek sorának sem, de megtartjuk a magyarral való összehasonlíthatóság kedvéért.

b)	<i>The laddie</i>	<i>is giving</i>	<i>a flower</i>	<i>to the lassie.</i>
Thematic Roles	Agent		Patient	Recipient
Syntactic Functions	Subject		Direct Object	Prep. Indirect Object
Morphological Cases	Nominative: -∅		Accusative	to + Accusative

c)	<i>The lassie</i>	<i>is being given</i>	<i>a flower</i>	<i>by the laddie.</i>
Thematic Roles	Recipient		Patient	Agent
Syntactic Functions	Subject		Direct Object	Adverbial
Morphological Cases	Nominative: - \emptyset		Accusative	by + Accusative

d)	<i>A flower</i>	<i>is being given</i>	<i>to the lassie</i>	<i>by the laddie.</i>
Thematic Roles	Patient		Recipient	Agent
Syntactic Functions	Subject		Prep. Indirect Obj.	Adverbial
Morphological Cases	Nominative: - \emptyset		Accusative	Accusative

Az angolban tehát valamennyi szerep (Agent, Patient, Recipient) kerülhet alanyi pozícióba.

Az ábrának leginkább megfelelő magyar mondat:

	<i>A legény</i>	<i>virágot</i>	<i>ad</i>	<i>a lánynak.</i>
Thematikus szerepek	Ágens	Patiens		Recipiens
Szintaktikai funkciók	Alany	Tárgy		Részeshatározó
Morfológiai esetek	Alanyeset: - \emptyset	Tárgyeset: -t		Részeselet: -nAk

A fenti magyar mondatban a mondatrészek sorrendjén kívül más nem változhat. A magyarban tipikusan az élő szemantikai jegyű mondatrész kerül alanyi pozícióba. Például: *Cancer kills many people every year.* Mivel a *many people* szemantikai jegye élő, őt kell megtennünk alanyunk: *Minden évben sok ember hal meg rákban.* Egyébként a német is így kezdené: *Viele Leute sterben...*

Az angol c) mondatot a magyar igecserével fejezi ki. A thematikus szerepek itt sem változnak:

	<i>A lány</i>	<i>virágot</i>	<i>kap</i>	<i>a fiútól.</i>
Thematikus szerepek	Recipiens	Patiens		Ágens
Szintaktikai funkciók	Alany	Tárgy		Határozó
Morfológiai esetek	Alanyeset: - \emptyset	Tárgyeset: -t		Ablativus: -tÓl

Egyébként az angolban is van lehetőség igecserére: *The lassie is getting/receiving a flower from the laddie.*

Megjegyzések (vö. BUDAI 1997B: 107):

Agent(ive): the most typical role of the subject, the **animate** being **instigating** or causing the happening denoted by the verb.

Recipient: the most typical role of the indirect object, an **animate** participant being **passively implicated** by the happening or state; to whom the action is **beneficial** or **detrimental**.

Patient: a participant (inanimate or animate) which does not cause the happening denoted by the verb, but is **directly involved** in some other way.

4. A NYELVEK LEGSAJÁTOSABB JELLEMZŐI

4.1. A nyelv hangállománya

A nyelveket – legalábbis az ismerősebbeket – felismerjük, ha nem is értünk belőlük semmit, ami azt jelenti, hogy mind a hangoknak, mind a hangsúlyozásnak, ritmusnak, intonációnak megvannak a nyelvre jellemző, érzékelhető, tehát tudatosítható és utánozható tulajdonságai. A nyelvtanárokat nemcsak az adott idegen nyelv fonetikai-fonológiai ismereteire kellene megtanítani, hanem a tudatos helyes kiejtésre és intonációra is. E téren is lehet támaszkodni az anyanyelvre. Az ajakállás látható, a képzés helye és módja egyrészt látható, másrészt érzékelhető. Számítalan lehetőség van arra, hogy az anyanyelv és az idegen nyelv hangjainak a képzését összehasonlítsuk, és tudatosan is próbálkozzunk az utánzással. Az egyszerű utánzásnak manapság már számítalan lehetősége és eszköze van. Nem arról van szó, hogy mentesek legyünk mindenféle akcentustól, ami aligha sikerülne, de az elfogadható jó kiejtés és a rossz kiejtés között nagy a különbség.

4.2. A szójátékok

A szójátékok többnyire a nyelv homofonikus, homografikus, homonimikus jellegzetességeire épülnek. Előfordulásuk nem ritka a szépirodalomban, a reklámokban vagy a mindennapi társalgásban a szórakoztatás kedvéért, ezért részét kell, hogy képezzék az idegennyelv-oktatásnak. Lefordítani ugyan ritkán lehet őket úgy, hogy egy másik nyelvben is működőképeseek legyenek, de megértésük nemcsak szórakoztató, de sikerélmény is. Mutatóul itt van néhány angol nyelvű szójátékot:

1. *If you step onto a plane and recognize a friend of yours named Jack, don't yell out Hi Jack!* [**hijack** = eltérít (repülőgépet)]
2. *When the smog lifts in Los Angeles, UCLA.* (UCLA = University of California, Los Angeles). (U/you C/see LA)]
3. *What did the grape say when it got stepped on? Nothing – but it let out a little whine.*
4. A *whine* és a *wine* (= bor) kiejtése azonos.
5. *There was a sign on the lawn at a drug re-hab centre that said: Keep off the grass!* ['A fűre lépni tilos' jelentés helyett itt: *Tartózkodj a fűtől* (= a marihuánától / a füves cigarettától)!]
6. *Why can a man never starve in the Great Desert? Because he can eat the sand which is there.* (sand which = sandwich = szendvics)
7. *Dreamers often lie.* (lie = fekszik/hazudik)
8. *Which is the strongest day of the week? Sunday, because the other days are weekdays.*
9. A *weekdays* és a *weak* (= gyenge) *days* homofonok.
10. Ez magyarul is működik: *I'm reading a book about anti-gravity. It's impossible to put down.*

4.3. A nyelv hangállománya mint a kifejezés korlátja

a) Ha egy költő például a szerelemről ír verset valamilyen szigorú hagyományos formában, a nyelvében a 'szerelem' szó lehetséges rímei bizonyára befolyásolják a vers hangulatát:

Az angol love rímei		A német Liebe rímei		Az olasz amore rímei	
love	szerelem	Liebe	szerelem	<i>amore</i>	szerelem
dove	galamb	Betriebe	üzemek	<i>dolore</i>	fájdalom
guv (szleng)	főnök	Diebe	tolvajok	<i>fiore</i>	virág
Eye-rhymes	'Szemrímek'	Hiebe	ütések	<i>lavoratore</i>	munkás
Jove	Jupiter	Siebe	szíták	<i>maggiore</i>	nagyobb
move	mozdul/mozgás	Triebe	ösztönök	<i>minore</i>	kisebb
rove	barangol	(ich) schiebe	tolom	<i>viaggiatore</i>	utazó
wove	szótt				
drove	hajtott/vezetett				
prove	bizonyít				

b) Két nyelv viszonylatában a nyelvi jelek hangsorainak (és betűinek) a mennyiségi és minőségi különbözőségei nagymértékben megnehezítik a fordítást, ha a versek eredeti formájához is ragaszkodik a fordító.

Kalocsay Kálmán, kiváló eszperantó műfordítónk lefordította Petőfi Sándor *Szeptember végén* című versét is. Az első versszakot mutatjuk be a fordítás nehézségeivel együtt:

Aleksandro Petőfi: *Fine de Septembro*

Tradukita de Kálmán Kalocsay

Még nyílnak a völgyben a (kerti) virágok,
— / Y Y — / Y Y — / Y Y — / Y

Még zöldel a nyárfa az (ablak előtt),

De látod amottan a téli (világot)?

(Már) hó takará el a bérci tetőt.

Még (ifju) szívemben a lángsugarú (nyár)

S (még benne) virít az (egész kikelet),

De (íme) sötét hajam őszbe vegyül már,

A (tél) dere (már) megüté (fejemet).

Jen floras ankoraŭ la kampo de valo,
— / Y Y — / Y Y — / Y Y — / Y

Lám, virágzik még a völgy mezeje,

kaj verdas ankoraŭ la poplo ĉe font’,

és még zöldell a nyárfa a forrásnál,

sed tie jam, vidu, sub vintra vualo

de ott már, nézd, a téli fátyol alatt

sub neĝo kaŝiĝas la supro de mont’.

hó alatt rejtőzik a hegy teteje.

Jen en mia koro sub flama radio

Íme szívemben még a lángsugara alatt

de l’ suno paradas printempo de jun’,

a napnak pompázik az ifjúság tavasza,

sed griza jam iĝis ĉe mia tempio

de szürke lett már a halántékom mellett

la nigra hararo – ĝin prujnis aŭtun’.

a fekete haj – azt megderesítette az ősz.

Megjegyzések a fordításhoz:

1. A jobb oldal magyar nyelvű sorai az eszperantó vers szó szerinti fordítása.

2. A bal oldali eredeti szöveg zárójelbe tett szavainak eszperantó nyelvi megfelelői nem találhatóak a fordításban. A szöveg megváltoztatásának legfőbb oka az, hogy a fordító ragaszkodott az eredeti versformához: a szótagszámokhoz (12, 11), a keresztrímekhez és a verslábakhoz. Az eszperantóban a hosszú magánhangzó helyett az utolsó előtti szótag hangsúlyos magánhangzója adja a hosszú szótagot. Az *aŭ* egy szótagnak számít: *Jen floras ankoraŭ la kampo de valo*: — / Y Y — / Y Y — / Y Y — / Y; *kaj verdas ankoraŭ la poplo ĉe font’*: — / Y Y — / Y Y — / Y Y — / Y Y — (*font’* a *fonto* helyett) stb.

Igaza van Kosztolányinak: a fordítás ferdítés is.

5. ZÁRÓ SOROK

Remélem, nem mondtam semmi újat. A nyelveket csak azért kevergettem, hogy érzékeltetni tudjam, hogy mindaz, amit mondok, – mutatis mutandis – érvényes az idegen nyelvek

oktatására. Egyedül az angol tűnik ki a sorból a szóalakok mennyiségét tekintve. Aki viszont ismeri a nyelvet, nem kevesellheti az egyéb tudnivalókat.

Nemcsak a nyelveket kevergettem, hanem – hitem szerint – a lehetséges hogyanokat is, hasonló bátorságra serkentve valamennyi nyelvtanárt. Ne kelljen viszont bátorság ahhoz, ha olyasmire támaszkodom, azt hívom segítségül, ami mindenkor jelen van. **Az anyanyelv** nemcsak jelen van, hanem állandóan tevékenykedik is, de több jót tesz, mint amennyit ártani tud. Ártalmait is csak akkor tudjuk mérsékelni, ha belelátunk mechanizmusába.

Ami még fontos: A tudatosítás eredménye a tanulói tudatosság „csak” biztonságérzetet nyújt, mert érti anyanyelve és a tanult idegen nyelv lényegét, mechanizmusát, tudja, hogy mit tanul, sőt azt is jobban tudja, hogyan érdemes tanulni, de **semmiképpen sem jelenti azt, hogy a nyelv gyakorlása és használata közben is az ismereteire kell támaszkodnia**. El is lehet azoktól szakadni, és következetesen lehet egynyelvűen kommunikálni, hiszen kommunikálni már azelőtt is tudott, most meg már a hozzávaló kifejezőeszközök is egyre inkább a rendelkezésére állnak. Automatizált nyelvi képességeit azonban jól kiegészítik ismeretei, ha igényesebb nyelvi teljesítményt kell nyújtania, főként írásban.

IRODALOM

BANÓ ISTVÁN – SZOBOSZLAY MIKLÓS (szerk.) 1972. *Általános metodika az angol, francia, német, olasz, spanyol nyelv iskolai tanításához*. Tankönyvkiadó, Budapest.

BUDAI LÁSZLÓ 1979. *Grammatikai kontrasztivitás és hibaelemzés az alsó- és középfokú angol nyelv-oktatásban*. Tankönyvkiadó, Budapest.

BUDAI LÁSZLÓ 1997a. *Morphosyntactic Valency Classes of English Verbs*. Veszprémi Egyetemi Nyomda, Veszprém.

BUDAI LÁSZLÓ 1997b. *English Phrasal and Clausal Syntax. (Synopsis of Thirty Lectures)*. University of Veszprém, Veszprém.

BUDAI LÁSZLÓ 2005. A jelentésfeltárás meghatározó szerepe az idegennyelv-oktatásban. *Modern Nyelvoktatás* 9 évf. 2–3. sz. 3–22.

BUDAI LÁSZLÓ 2006a. Lehet-e új életet lehelni a kontrasztív elemzésbe? *Modern Nyelvoktatás* 12. évf. 2. sz. 4–15.

BUDAI LÁSZLÓ 2006b. Idegennyelv-tudás vagy idegennyelv-sejtés? *Iskolakultúra*, 16. évf., április, 61–73.

BUDAI LÁSZLÓ 2010. *Az anyanyelv változó szerepe az idegennyelv-oktatásban. Angol nyelvi példák-kal*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

BUDAI LÁSZLÓ 2012. *Angol–magyar igeosztályok, igevonatok*. Publio Kiadó, Budapest.

BUDAI LÁSZLÓ 2014a. Kettő-egy a magyar javára. *Modern Nyelvoktatás*. 20. évf. 1–2 sz. 65–73.

BUDAI LÁSZLÓ 2014b. A mondatok szerkezetes mondatrészekre bontása. *Modern Nyelvoktatás* 20. évf. 3. sz. 32–38.

BUDAI LÁSZLÓ 2015. *A magyar mint idegen nyelv grammatikája. A Grammar of Hungarian as a Foreign Language*. L'Harmattan Kiadó, Budapest.

CHOMSKY, NOAM 1981. *Lectures on Government and Binding*. Dordrecht: Foris.

FILLMORE, CHARLES 1968. The Case for Case. In: E. Bach and R. Harms (eds.): *Universals in Linguistic Theory*. New York: Holt, Rinehart, and Winston, 1968.

KRASHEN, STEPHEN D. 1981. *Second language acquisition and second language learning*. Oxford: Pergamon Press.

KÖVECSES ZOLTÁN – BENCZES RÉKA 2010. *Kognitív nyelvészet*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

LANGACKER, R. W. 1987. *Foundations of Cognitive Grammar, Vol. 1: Theoretical Prerequisites*. Stanford: Stanford University Press.

RICHARDS, J. C. (ed.) 1974. *Error Analysis: Perspectives on Second Language Acquisition*. London and New York: Longman.

SELINKER, LARRY 1972. Interlanguage. *International Review of Applied Linguistics* X/3. Reprinted in J. C. Richards (ed.) 1974. 31–54.

TESNIÈRE, LUCIEN 1953. *Esquisse d'une syntaxe structurale*. Paris.

TESNIÈRE, LUCIEN 1959. *Éléments de syntaxe structurale*. Paris.

VIGOTSKIJ, LEV SZEMJONOVICS 1967. *Gondolkodás és beszéd*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

ABSTRACT

Being fully aware of the intrinsic merits of foreign language acquisition as a subconscious process similar to the way children acquire their native language as opposed to foreign language learning as a conscious process, the author also knows that the conditions for subconscious language acquisition are not provided in the classroom context, therefore consciousness-raising is an unavoidable concomitant of foreign language teaching and learning, which does not necessarily mean the explicit teaching of grammar rules. The pre-requisite for consciousness-raising is the teacher's awareness of the structures and mechanism of the learner's mother tongue, which is the breeding ground for the so called interlanguage. The basis of consciousness-raising is contrastive analysis controlled by error analysis. The author distinguishes between implicit and explicit consciousness-raising based on the learner's mother tongue. In both cases, grammar rules are induced – either non-verbally or verbally – from bilingual examples by the learner. The article supplies the reader with copious examples of bilingual equivalents from the morphological and syntactic levels of grammar.